

Het merendeel van deze ontwikkelingen heeft niets specifiek Gelders. Toch zetten de beschrijvers van de landbouworganisatie de GMvL graag neer als de stimulator bij uitstek van deze vernieuwingen. Zo worden de meest boeiende aspecten van de geschiedenis van de organisatie ten onrechte min of meer toegedekt. De GMvL was van stonde af aan een bolwerk van liberale heren, die zich aanvankelijk bijna vergeefs inspanden om een achterban te creëren. Rond 1875 werd dat probleem briljant opgelost: het uitvoerend werk werd naar de afdelingen verplaatst. Zo kon de hiërarchische structuur met bovenaan de welgestelde heren in tact blijven en het liberalisme als ideologische grondslag gehandhaafd, al moest men dan in links-liberale richting opschuiven en patronage van de overheid bepleiten. Toen men als gevolg van de hang naar de eigen zuil kort na 1900 de concurrerende roomse en christelijke zuilen op zijn pad vond, werd ijlings de dienstverlening uitgebouwd. Rond 1960 bleek dit een activiteit die zich bij uitstek leende voor privé-initiatieven. In 1994 leidde de uitholling van de oude organisaties tot opgaan in de Landbouwmaatschappij ZMO met belangenbehartiging als centrale doelstelling.

Een dozijn bijdragen, over onderwijs, voorlichting, ontginning, onwillige scholtenboeren, ongelukkige verkavelingsstructuren, de onverzettelijkheid van de Veluwe boer, de problemen rond landschap en milieu, vaak boeiend en met grote kennis van zaken geschreven, geeft nadere invulling aan dit patroon en laat zien hoe de band tussen organisatie en het agrarisch bedrijfsleven in sterk wisselende omstandigheden in stand bleef.

Node mist men slechts een samenvatting die de uitkomsten integreert en de specifieke kenmerken van de Gelderse landbouw en landbouworganisaties in het licht stelt. Ook al was Gelderland bijna ononderbroken een provincie waar de agrarische prestaties nauwelijks van de landelijke gemiddelden afweken, er waren meer mogelijkheden tot analyse dan in een journalistiek overzicht van H. Siemens worden aangestipt. In het bijzonder blijft men zitten met de vraag hoe het mogelijk was dat Gelderland zo perfect de ontwikkelingen van de nationale markten volgde en er tegelijk een heel bijzondere organisatie- en dienststructuur op na hield. De GMvL en de dienstverleners waren niet zonder feilen. Evenmin trok de markt alles tenslotte toch weer recht. Hun relatie was kennelijk gecompliceerd, maar naar de drijfveren mag de lezer gissen.

J. C. G. M. Jansen

E. A. Bik, D. Roos, *Kromsluiting in de ijzers. Uitspraken van de Raad van tucht (voor de koopvaardij) 1856-1909* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1995, 192 blz., f53,-, ISBN 90 6707 370 9).

Het disciplinaire toezicht van de Nederlandse overheid op de vaderlandse koopvaardij ontwikkelde zich stapsgewijs. Tussen de jaren 1856 tot 1909 evolueerde deze supervisie van een controle op een correcte handhaving van de tucht aan boord van schepen tot een toezicht van regeringswege op de veiligheid van alle koopvaardijsschepen en onderzoek van staatswege (dus onafhankelijk) naar de oorzaken van scheepsrampen. In hun boek behandelen de auteurs de institutionele geschiedenis van respectievelijk de Raad van tucht (1856), de Raad van tucht voor de koopvaardij (1880) en (summier) de Raad voor de scheepvaart (1909). De hoofdstukken over het ontstaan van de Tuchtwet en de twee eerstgenoemde instituties worden gevolgd door samenvattingen van uitspraken van beide tuchtcolleges.

Het aannemen van de Tuchtwet in 1856 werd sterk bepaald door de goudkoorts die menig schepeling naar Californië en Australië aanzette tot desertie. Kamers van Koophandel en ge-

zagvoerders maanden de Minister van Justitie tot het vaststellen van wettelijke maatregelen die de deserties moesten beteugelen en een behoorlijke handhaving van de tucht mogelijk zouden maken. De Tuchtwet beschouwde desertie als misdrijf en ook medeplichtigheid aan desertie stelde de wet strafbaar. Kapiteins kregen met de wet middelen om hun gezag aan boord met harde hand te handhaven. Sancties varieerden van gagestraffen tot (krom)sluiting in de boeien gedurende drie dagen. De Raad van tucht kreeg als taak eventuele klachten over wangedrag en machtsmisbruik van kapiteins te onderzoeken. Met de veiligheid bemoeide de overheid zich nog niet.

Pas met de wijziging van de Tuchtwet in 1879 werd het beperkt mogelijk een onderzoek naar een scheepsramp in te stellen, namelijk alleen indien schipper, stuurman of machinist een zeeramp hadden veroorzaakt, waarbij dodelijke slachtoffers waren te betreuren. Een algemeen onderzoek van scheepsrampen, met publicatie van de uitkomsten, de vermoedelijke oorzaak en de uit het ongeval te trekken lering werd pas in juli 1909 mogelijk.

De opzet van het boek is helder. De achtergronden waartegen genoemde wetgeving en instituties tot stand kwamen, worden duidelijk uiteengezet, zonder tot een gortdroge juridische verhandeling te verworden. Wie behoefte heeft aan gegevens omtrent het institutionele kader van de toenmalige tuchtcolleges zal deze hoofdstukken dankbaar raadplegen. De samenvattingen van de uitspraken vormen een fraaie bloemlezing van de schaduwzijden van het zeemansleven: machtsmisbruik, drankmisbruik, tekorten aan voedsel en medicijnen, belediging, bedreiging, gebrek aan zeemanschap, verdrinking passeren de revue. Door de hoofdstukken institutionele geschiedenis af te wisselen met deze samenvattingen van de uitspraken van de Raad van tucht (voor de koopvaardij) heeft men getracht het boek vlot leesbaar te houden. De annotatie van het boek is goed, hoewel sommige noten wellicht beknopter hadden gekund of tot een op zichzelf staand artikel of aparte bijlage hadden kunnen worden bewerkt (bijvoorbeeld noot 109, 176-178). Het taalgebruik is verzorgd, hoewel soms wat ambtelijk. Voor de institutionele hoofdstukken is dit door de aard van het onderwerp soms onvermijdelijk, maar vooral de samenvattingen van de uitspraken hadden beeldender geschreven kunnen worden.

De bedoeling van het boek is minder duidelijk. De eenenveertig samenvattingen zijn volgens de auteurs behalve kleurrijk ook de meest kenmerkende voor deze periode. Helaas verzuimen zij uit te leggen wat deze uitspraken dan zo kenmerkend maakt. Wat onderscheidt deze uitspraken van de overige 171 uitspraken van beide colleges? Niet geheel duidelijk wordt welk doel deze samenvattingen dienen. Zijn zij slechts illustraties van het betoogde in de institutionele hoofdstukken? In dat geval had met minder voorbeelden kunnen worden volstaan. Nu bekruipt de lezer het gevoel in een havenkroeg te zijn aangeklampt door een oude kapitein die de ene anekdote na de andere vertelt en niet beseft dat zijn gesprekspartner staat te popelen om te vertrekken.

Moeten deze uitspraken misschien tot afgewogen conclusies leiden over het functioneren van de respectieve tuchtcolleges, het toenmalige zeemansleven of aard en zwaarte van de uitspraken? Voor een dergelijk onderzoek had het boek een geheel andere opzet dienen te krijgen. Deze niet gemotiveerde selectie laat zulke conclusies niet toe. Wilde men wellicht de handgeschreven en soms moeilijk te lezen uitspraken aan de vergetelheid onttrekken? In dat geval had men beter voor de uitgave van een becommentarieerde bronnenpublicatie kunnen kiezen, waarin alle uitspraken zouden zijn opgenomen.

Ten slotte vind ik het jammer dat de auteurs hun onderzoek niet hebben uitgebreid naar de Raad voor de scheepvaart. Dat zou het boek nog waardevoller hebben gemaakt voor onderzoek naar het beleid van de overheid op het gebied van de veiligheid op zee.

D. Brongers

D. P. Dekkers, *Jozef Israels, een succesvol schilder van het vissersgenre* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1994; [S. 1.: s. n.], 1994, 456 blz., ISBN 90 9007029 X).

Jozef Israels (1824-1911) probeerde zich aan het begin van zijn loopbaan te specialiseren in het deftige genre van de historieschilderkunst. Hij bewonderde Vemet en Delaroche, bij wie hij in Parijs enige tijd les nam; ook Ary Scheffer was een belangrijk voorbeeld. Zijn eigen pogingen op dit terrein werden echter maar matig gewaardeerd. De historiekunst vergde investeringen die voor een jonge schilder moeilijk waren op te brengen, en van de Nederlandse staat viel na 1848 weinig protectie te verwachten. Weldra verplaatste Israels zijn aandacht naar eigentijdse onderwerpen. Het harde en onzekere bestaan van de vissers in Katwijk en Scheveningen leverde de gewenste dramatiek in een entourage van schilderachtige eenvoud. In 1856 vestigde hij zijn naam met 'Langs moeders graf'. Sedertdien bewoog zijn carrière zich vrijwel onafgebroken in stijgende lijn. Zijn stijl werd in de loop der jaren zoner en schetsmatiger, maar hij bleef vasthouden aan dezelfde voorstellingswereld van door leed en zware arbeid gegroefde mannen en vrouwen, en aan dezelfde voorliefde voor in elkaar overvloeiende bruin- en grijs-tinten. De kopers, die hij behalve in Nederland eerst vooral in Engeland en Schotland vond, later ook in de Verenigde Staten en Duitsland, waren bereid voor deze werken enorme sommen te betalen. Bij zijn dood werd Israels als een nationale grootheid herdacht. Niet lang daarna begon zijn reputatie te tanen, en inmiddels is er van zijn vroegere roem niet veel meer over.

Het proefschrift van Dieuwertje Dekkers behandelt leven en werk van Israels als voorbeeld van een kunstenaarscarrière in het tijdperk van het expanderende kapitalisme. Israels zag dat het kunstpubliek aan het veranderen was; hij vond een onderwerp waarvan hij wist dat het bij de nieuwe rijken in de smaak zou vallen, en hij trad hen met zakelijke argumenten tegemoet. Al snel bouwde hij een netwerk op van contacten met de internationale kunsthandel. Toen zijn werk eenmaal een weg had gevonden naar de collecties van enkele prominente verzamelaars, begonnen ook anderen het als een goede investering te beschouwen. In de loop der jaren wist Israels zijn markt steeds verder uit te breiden. Ofschoon de kritiek hem niet altijd welgezind was, vond hij telkens nieuwe verdedigers die hij met zijn meningen bestookte. Zijn brieven, geschreven in een vermakelijk Engels en Duits van geheel eigen fabrikaat, laten zien hoe vasthoudend hij voor zijn belangen wist op te komen.

Om inzicht te krijgen in de mechanismen die in de tweede helft van de negentiende eeuw bijdroegen tot artistiek succes, maakt Dekkers gebruik van een combinatie van kunstsociologie en receptieonderzoek. Na een reeks hoofdstukken over Israels' themakeuze, zijn relaties met de kunsthandel, de verzamelaars en de critici, volgt een catalogusgedeelte waarin zevententwintig karakteristieke werken en hun geschiedenis in detail worden behandeld. Dit gedeelte heeft vooral documentaire waarde, maar het is, als poging tot een schifting van het omvangrijke oeuvre van Israels, tevens een stap op weg naar rehabilitatie. De gangbare legende dat Israels de groeiende vraag nauwelijks kon bijhouden en de schilderijen nog nat onder zijn handen vandaan liet trekken, weet Dekkers overigens te ontkrachten: de schilder was een te goed ondernemer om de markt door overproductie te bederven.

In veel traditionele kunstliteratuur verloopt het proces van erkenning grotendeels buiten de kunstenaar om. De artistieke begaafdheid is een autonoom gegeven, waarvoor vroeger of later waardering ontstaat, maar dat door de reacties die het ontmoet niet wezenlijk wordt beïnvloed. Dekkers toont aan, zoals dat ook meer en meer voor de Franse kunst uit deze periode gebeurt, dat er voor de kunstenaars allerlei mogelijkheden bestonden om sturend op te treden, en dat zij zich daarvan dikwijls scherp bewust waren. De triomfen die Israels, en met hem andere leden van de Haagse School, in zijn tijd vierden hangen niet langer in het luchtledig. Dat is de grote verdienste van dit boek. Toch is het de vraag of het door Dekkers consequent aangehouden